

ZBYNĚK FIŠER

ANONYMNÍ SAMIZDATOVÉ EDICE V BRNĚ MIMO OKRUHY DISENTU: STRUČNÝ POPIS VYBRANÝCH AKTIVIT Z 80. LET DVACÁTÉHO STOLETÍ

Ediční aktivity v brněnském samizdatu

Předpokládáme, že samizdatových edic vzniklo v Československu více než sto.¹ V literatuře jsou ediční a publikační aktivity v brněnském samizdatu popsány s různou mírou literárněvědné intenzity. Osobní skromnost či později jiná profese řady autorů a výrobců samizdatů způsobily, že někteří z nich své ediční samizdatové aktivity po r. 1990 nenabídli k badatelskému využití a archivnímu zpracování, a jen sporadicky se o nich lze dozvědět. Pokusím se tedy v následujícím přehledu přiblížit nově získané informace a nové materiály stručně představit, popsat a zhodnotit. Přehled není strukturně normativní, nýbrž pracovní, do daného modelu bude možno doplňovat další v budoucnu objevená díla a editory a bude možno vytvářet jemnější členění.

V osmdesátých letech dvacátého století dochází v Československu k nebývalému rozvoji samizdatových a jiných uměleckých a odborných aktivit nezávislých tvůrců. I v druhém největším městě republiky² vzniká v druhé polovině osmdesátých let několik původních samizdatových periodik a knižních edic: časopisy Host, Bych, To, Revue 88, Akord, Výběr zajímavostí z domova i ciziny, edice Studnice Františka Derflera, edice manželů Jany a Milana Jelínkových, edice Prameny Jiřího Müllera ad.³ V Brně byl výrazně rozvinutý křesťanský samizdat, výtvarníci realizovali neoficiální výstavy v ateliérech nebo soukromých galeriích (např. v galerii Karla Tutsche Na bidýlku na ul. Václavské, v Galerii Drogerie – Zlevněné zboží ve státním obchodě na ul. Kotlářské, v Kulturním domě v Kamenné kolonii a jin-

¹ J. Possetová uvádí 71 edic (1991: 185nn.).

² V r. 1980 měla Praha 1193345 obyvatel, Brno mělo 365837 obyvatel, Bratislava 357574 obyvatel – údaje podle hesel Ilustrovaného encyklopedického slovníku, I. a II. díl. 1. vyd. Praha: Academia, 1980.

³ Srov. Hanáková, 1995; Posset, 1991 a Fišer, 2011 – referát na kongresu Tra memoria e utopia: il samizdat come simbolo della cultura europea. Storia, confini, prospettive v Padově.

de).⁴ Specifické postavení mají solitérní ediční počiny, nejčastěji literární nebo konfesijní autorské texty. Vznikaly spontánně jako strojopisné kopie autorova rukopisu bez záměru šířit je v nezávislých kruzích, nebo jako texty či soubory příležitostné – např. novoročenka na rok 1983 z dílny Ludvíka Kundery a Mojžíra Trávníčka se 14 překlady básně J. W. von Goetha *Über allen Gipfeln*, datováno 1982 (A5, strojopis), nebo básnická sbírka Vladimíra Vyskočila *Moucha bez křídel*, 1983 (A5, strojopis), či soubor písňových textů Karla Davida *texty* (1989, přibližně A5, pevná vazba, psáno oboustranně na barevné papíry, 188 s., exempláře číslovány).

Anonymní edice

Vedle již badatelsky zaznamenaných a popsáných edic existovali anonymní vydavatelé a nakladatelé, kteří redaktorsky připravovali vlastní publikace nebo periodika (např. *HA* z r. 1980, *Folkové noviny* z r. 1989). Pro většinu zde pojednávaných edičních aktivit je společný charakteristický rys, že editoři ani autoři nepovažovali zpravidla své aktivity za politikum, resp. za něco ilegálního, či dokonce nebezpečného.⁵ Velmi často se jednalo o **strojopisné reedice textů vydaných oficiálně v Československu** tiskem. V Brně byly často opisovány básnické sbírky Jana Skácela, poznamenaného v sedmdesátých letech publikačním zákazem. Například sbírku *Smutěnka* (1965) rozepsal a rozdal v cca deseti kusech Jiří Trávníček⁶ v r. 1983, sbírku *Odlévání do ztraceného vosku* (1984) opsali a rozdali v počtu asi deseti kusů Zuzana Kupková a Jiří Voráč v r. 1985. Opisy byly spontánní, edičně zcela anonymní, bez údajů o reeditorech. Také nové sbírky Jana Skácela vycházely v samizdatových vydáních v Brně, a to péčí prof. Milana Jelínka v jeho edici, dále v edicích prof. Martina Černohorského a dr. M. Fojtíkové, jakož i Libora Chloupka (srov. Hanáková, 1995: 38 a 60), a šířily se v dalších anonymních opisech.

Obdobně opisovaly dříve vydané texty oblíbených českých autorů studentky filozofické fakulty **Jana Bělovská** a **Dana Havlíčková**; svou strojopisnou edici formátu A5 v tuhém papíru označovaly na obálce malým kruhem z bílého papíru, do něhož vepisovaly jméno autora a titul díla. Edice z první poloviny 80. let neměla název, editorky zůstávaly v anonymitě, opisy nenesly vročení nové edice. Takto vydaly časopiseckou povídku Václava Hraběte *Horečka* (1981, podle časopiseckého tisku), básnickou sbírku Zuzany Trojanové *Hoře z nerozumu* (1982, tiskem původně 1979 v nakl. Mladá fronta) a povídku Jany Bělovské *Náhodičky*

⁴ Srov. stati v katalogu dr. Marcely Macharáčkové k výstavě *Brněnská osmdesátá* (2010 v Muzeu města Brna).

⁵ Zřetelně to vyjadřuje výtvarník Rostislav Pospíšil, jeden z kurátorů nezávislého výstavního projektu Galerie Drogerie – Zlevněné zboží na Kotlářské ulici v letech 1986–1989, podle něhož šlo o to, nebát se chovat přirozeně a nenechat si režimem nenormální poměry vnutit.

⁶ V letech 1982 a 1983 rozepisoval J. Trávníček knihy B. Hrabala *Obsluhoval jsem anglického krále* a Z. Mlynáře *Mráz přichází z Kremly*, v počtu cca 10–12 kusů, rozdáno přátelům, dnes jsou edice nezvěstné – informace podle rozhovoru ze 14. 6. 2011.

(asi 1982). Náklad se pohyboval mezi 10 až 12 výtisky a byl rozdán přátelům. Mimo edici vydaly koláž ze svých veršů z let 1979 až 1980 pod názvem *Chronic-ké zátiší se čtyřma očima* (volné listy v obálce A6, asi 1982, ilustrováno). Nadto Jana Bělovská opsala texty Jáchyma Topola *Esquymáckej pes* (1982, A4, pagin.), Jaroslava Hutky *Plechovka* (asi 1984, A4, pagin.)⁷; Dana Havlíčková texty Bohumila Hrabala *Příliš hlučná samota* a anonymní překlad Moodyho *Života po životě* (oboje asi 1982, A4, výtisky nyní nezvěstné).⁸

Také některé tituly, které ve své bezejmenné ediční řadě připravil **Michal Příbáň** v 80. letech jako vysokoškolský student (dosud identifikováno 15 titulů)⁹, byly přejaty z již existujících edic samizdatových (např. G. Orwell z Edice Expedice). Jiné své ediční počiny vytvořil M. Příbáň přepisem soukromě pořizovaných nahrávek (např. hra Milana Uhdeho *Zubařovo pokušení* vysílaná Hlasem Ameriky), opisem rukopisů na výstavách (např. sbírka Ludvíka Kundery *Výhružný kompas* z r. 1944 opsaná z rukopisu na výstavě o surrealistické skupině RA), nebo je sestavoval z textů oficiálně tištěných (*Linka důvěry na nejvyšší úrovni: fejetony, sloupky, úvahy a povídky z let 1957–1988*, neautorizovaný samizdat souboru textů do té doby zakázané prozaičky Jindřišky Smetanové, sestavený v r. 1988 z časopiseckých publikací bez autorčina vědomí).¹⁰ Samostatné samizdaty M. Příbáň se vyznačují pečlivým edičním zpracováním: obsahují dataci přepisu, informace o zdrojovém dokumentu, paginaci, velmi často komentář či poznámku editora k obsahu, k tématu či esteticko-kulturnímu kontextu, doplňkové informace o autorovi apod. Se stejnou systematičností si rozvrhl M. Příbáň práci na vlastních šestnáctisvazkových spisech Jiřího Suchého *Dílo*. Dramatik, textař, básník a prozaik, herec J. Suchý nesměl za normalizace knižně publikovat, své texty vydával příležitostně nebo v omezených edicích divadelních bulletinů a jako tzv. zájmové tiskoviny Jonáš-klubu; M. Příbáň sestavoval spisy z těchto zdrojů nebo během představení nahrával (tajně) hru na magnetofon a písně a dialogy pak doma přepisoval. Z chystaného projektu vydal svazek 1 (*Vzpomínání*, 1988) a 16 (*Divadelní hry z let 1986–1987*, 1988);¹¹ strojopisné samizdaty na leteckém dopisním papíře formátu A5 byly vázány v pevných deskách a opatřeny

⁷ Informace o dataci podle ústního rozhovoru s Janou Spoustovou, roz. Bělovskou 29. 3. 2011.

⁸ Informace podle rozhovoru s Danou Spěvákovou, roz. Havlíčkovou, 14. 6. 2011.

⁹ Další tituly editované M. Příbáňem jsou *Prima sezóna* Josefa Škvoreckého, *Konečně rozumné slovo* Jana Vodňanského, *Melancholické procházky* Ivana Blatného, *Z knihy předmluv Prochora Filipoviče Titina* Ivana Wernische, *Folkové a nefolkové říkánky*, *Agogh* Oldřicha Mikuláška, *Čtyři fejetony Jaroslava Hutky*, *Domů a samovar*, básně a výbor písňových textů Pavla Šruta, *Klíč pluhu* Jaroslava Hutky. Na opisování a výrobě se podílela Alena Rajnošková, provd. Příbáňová.

¹⁰ J. Smetanová, provd. Příbáňová, dodatečně Příbáňův výbor autorizovala; po převratu jej nabídla Lidovému nakladatelství, kde ho doplněný, ale bez odkazu na M. Příbáň vydali (ISBN 80-202-0403-2).

¹¹ Šestnáctý svazek Díla J. Suchého obsahoval hry *Na Poříčí dítě křičí* a *Vetešník* a úryvky hry *Když byla Zuzana sama doma*. V ediční poznámce plánoval editor svazky 2–20 věnovat dramátům a svazky 21–23 nepublikované tvorbě J. Suchého, dále se počítalo s rozhovory, filmovými scénáři a ohlasy na představení Semaforu; realizovány však již další svazky nebyly.

ilustrovaným papírovým přebalem (kopie na stroji xerox). Jiné tituly se vyznačovaly obálkou polepenou papírovou tapetou. Některé tituly Příbáňovy edice spojuje editorův pseudonym *P.* nebo *P. H.* (= Pavel Herzog). Počet výtisků byl 7–8 kusů¹², exempláře byly rozdávány nebo vyměňovány.¹³

Edici umělecky výpravných knih s originálními ilustracemi se věnovala **Marie Blažková**. V r. 1988 připravila strojopisné vydání sbírky Jana Zahradníčka *Dům strach* s dvanácti ilustracemi Sabiny Kratochvilové ve 12 exemplářích, každý obsahoval jednu originální ilustraci a ostatní v kopii (nedatováno, A4, pevná černá vazba). Dalším titulem byla básnická sbírka *Ódy noci* jezuitu Pierra Jeana Labarriera, z francouzštiny přeložila Stanislava Káňová a přebásnil Karel Křepelka. Fotografie pro publikaci pořídil Petr Baran, kniha vyšla ve 20 exemplářích, sazba připravena na počítači, datováno 1988, zúžený formát A5.

Samostatnou pozornost si zaslouží nezávislé, navzájem nekoordinované **opisy Slovníku českých spisovatelů**, který pro samizdatovou Edici Petlice sestavil kolektiv vedený Jiřím Brabcem v Praze (1979). Z petličního svazku nebo z pozdějšího exilového vydání v Sixty-Eight Publishers si slovník opisovali nebo ofotografovali badatelsky zaměřeni čtenáři. V osmdesátých letech vznikly v Brně strojopisné opisy v dílně soustředěné kolem manželů Jelínkových – v r. 1983 díl I, v r. 1984 díl II (A4, pevná režná plátěná vazba, celkem 852 stran + fotografická příloha s portréty vybraných autorů). Nezávisle na nich vznikl strojopisný opis obou dílů v jednom svazku v okruhu kolem Miloše Voráče (A4, 1984, rok ovšem v opisu není uveden, každý díl je stránkovan zvlášť, spojeno šrouby v měkkých umělohmotných deskách, náklad deset kusů). Strojopisný jednosvazkový opis Michala Příbáně vznikl v šesti exemplářích (A4, 1986, pagin., výběr hesel, sešito v papírových deskách), byl doplněn později dalšími čtenáři a opisovači o hesla, která ve svém opisu vynechal M. Příbáň, a o nová, původní hesla, sestavená M. Příbáněm (např. heslo „Jiří Dědeček“).

Projekty J. H. Kocmana

Rovněž některé texty, které strojopisně rozmnožoval ve 4–5 exemplářích **Jiří Hynek Kocman** (některé na tzv. bankovní papír světle modré nebo zelené barvy), byly přebírány z existujících oficiálně tištěných zdrojů (např. z časopisů *Knihář*, *Český bibliofil* aj.); motivací bylo pořízení vlastní kopie jinak nedostupného výtisku. Vedle toho v 70. a 80. letech vydával J. H. Kocman v úhledné grafické úpravě drobné původní literární nebo odborné práce přátel a kolegů, vše bylo označeno na titulní straně datací a červeným razítkem se slovy *Valued by JHK*. Nejčastěji šlo o texty související s tématem umělecké knihy (knihařství, typografie) a studie o výtvarném umění (např. práce Jiřího Valocha, J. Chalupeckého, J.

¹² *Farma zvířat* G. Orwella byla opsána r. 1986 oboustranně na kancelářský papír, vzniklo tedy méně kopií.

¹³ Informace podle rozhovoru s M. Příbáněm 28. 5. 2011.

Kroutvora). Souběžně editoval J. H. Kocman ovšem i literární a esejistické překlady (B. Vautieur, U. Carrión, U. Czartoryska, E. Ruder).

O své vlastní práci tvůrce uměleckých knih, o estetických a technologických aspektech, resp. o svých zálibách milovníka čajové kultury vydal J. H. Kocman v letech 1976–1986 devět vlastních statí v podobě strojopisu (zpravidla formáty B5 až A4, číslováno ručně jako grafika 1/10 – 10/10).¹⁴ — Dalším rozsáhlým odborným projektem z oblasti uměleckého knihařství, resp. psychologie umění je sedm původních titulů; autorsky se na každém podílelo zpravidla větší množství umělců a odborníků z oblasti výtvarné estetiky (zde podrobněji zmiňují tři ediční počiny).¹⁵ V letech 1973 a 1974 sestavil Kocman soubor xeroxových kopií rukopisů (autografů nebo strojopisů) 16 dílčích studií šestnácti autorů o výtvarném Kocmanově díle a v podobě samostatných separátů je vydal v kazetovém obalu s titulem *JHK's Monography (Teamwork – Longitudinal)* ve čtyřech exemplářích; do r. 1987 byla monografie doplněna o dalších pět studií.¹⁶ — Titul *Bibliografický dotazník II* z r. 1984 (ve třech exemplářích, A4) navazoval na výzkum psychologa umění Josefa Viewegha, pro nějž mezi výtvarníky J. H. Kocman již dříve obstaral dvacet respondentů k výzkumu osobnostních vlastností vědců a umělců. J. H. Kocman zaujat tématem vytvořil další sérii patnácti otázek a shromáždil odpovědi jedenadvaceti českých a slovenských umělců a teoretiků umění. Kopie autografů a strojopisně přepsané odpovědi daly vzniknout publikaci, která z typografického hlediska má charakter pracovního rukopisu (což pro půjčování mohlo poskytnout alibi v případě zabavení Státní bezpečností); téma mělo podobu reflexivní, esteticko-kritické konfese umělce.¹⁷ — Třetí odborný titul nese název *Knihářský vševěd*. Má charakter kolektivní odborné ilustrované monografie o nástrojích, materiálech a technologiích knihařského řemesla. Na karty do kroužkového bloku A5 napsal každý autor vybrané heslo strojopisně nebo

¹⁴ Např. publikace J. H. Kocman *Interview, resp. monolog o knize* nese v tiráži ještě informaci *copy no: 9/10 first edition jhk, 1978*. — Dále patří do této řady tituly *O papíru – About Paper Sensibility* (1976), *Mramorování na karagenovém mechu* (1977), *English Bookbinding Terms* (anglicko-český a česko-anglický knihařský terminologický slovník, 1979, 1985), *Čajové minimum* (1981), *Knihářské poznámky ze Švýcarska* (1981), *Interview pro Jazzbulletin* (1982), *Josef Váchal – knihvazač* (1979–1983) a *27 Rp* (27 receptů z makrobiotiky, 1985–1986).

¹⁵ Dalšími edičními počiny jsou soukromá knihařská anketa z r. 1982 *SKA '82, Ročenka E + S (errata + suplementa)* z r. 1986, *Excerptář* (1987, 1988, 1989, 1990), *Anketa k pojmoslovi autorských knih* (1987).

¹⁶ Do *JHK's Monography* přispěli roku 1973 G. Perneckzy, P. Řezníček, L. Slanina, V. Holub, L. Novák, L. Beke, v r. 1974 J. Koller, F. Jugas, B. Vautier, B. Löbach, D. Chatrný, K. Groh, E. Tot, R. Cyprih, J. Novák, P. Bartoš, v r. 1976 K. Friedman, v r. 1977 J. Kubový, v r. 1978 P. Büchler, v r. 1983 J. K. Čeliš a v r. 1987 P. Režný.

¹⁷ V tiráži bylo nahoře uvedeno: *vyřslovný zákaz půjčování a opisování*, uprostřed strany podtržený titul *BD II* a dole číslo exempláře: *1/2*, podtitul: *pracovní verze* a značka s datací: *JHK, 1984*. Do ankety přispěli: J. K. Čeliš, D. Chatrný, R. Fila, P. Holouš, M. Knížák, J. H. Kocman, J. Kubový, L. Kundera, L. Novák, B. Nuska, M. Palla, J. Pokorný, P. Rudolf, V. Sedláková, M. Šejn, P. Ševčík, J. Valoch, N. Záliš, J. David, A. Svoboda, V. Holzknecht.

vlastnoručně, příp. je doplnil ilustracemi; do jednotlivých kapitol kroužkového bloku bylo možno přidávat nové karty s aktuálními poznatky; projekt nazvaný *Knihářský vševěd* fungoval ve čtyřech exemplářích od prosince 1984 na principu oběžníku mezi přáteli; v r. 1986 vznikla druhá verze (rozšířená) čítající 18 kapitol se 135 hesly a v následujících letech byla monografie stále rozšiřována. Kocmanův samizdatový časopis o aktualitách z oboru umělecké knižní vazby *Knihářské Rozhledy* přinášel informace o rozrůstajícím se hesláři *Knihářského vševěda*: v r. 1987 o 30 příspěvků, v r. 1988 o sedm, v r. 1989 o dalších šest odborných příspěvků. Autoři někdy svá hesla podepisovali celým jménem nebo šifrou („Jan Činčera“, „Josef Brchaň“, „J. Svob.“, „LR“).

Význam brněnského samizdatu

Zjištěné vlastnosti samizdatových aktivit prozrazují šíři nezávislých občanských aktivit a zájmů. Nápadná je také odborná specializace samizdatových edic. Nezávislé publikační aktivity nahrazovaly neexistující domácí odborné monografie v mnoha oblastech humanitních věd, neexistující či nedostupná odborná periodika a neexistující či nedostatečnou odbornou publicistiku (např. na folkovou hudbu zaměřené *Folkové noviny* vydávané v r. 1989 M. Přibáněm v Brně, výtvarně orientované časopisy *HA* studentů R. Horáčka a V. Havlíka z r. 1980 nebo *VÝbĚR zajímavostí z domova i ciziny* galeristy K. Tutsche z let 1987–1989, *Knihářské Rozhledy* J. H. Kocmana). Samizdaty zpřístupňovaly starší i novější nedostupné knihy a články, resp. nedostupné texty písni soudobých českých písničkářů. Mnohé nezávislé ediční počiny zprostředkovaly aktuální informace ze zahraničí ve formě překladů odborných článků, studií nebo knih. Šíře ediční činnosti a její vysoká specializovanost a zvyšující se kvalita knižního zpracování (typografie, ilustrace, vazba) svědčí o tom, jak vysoký význam mělo vzdělávání, přísun informací a kultivace ducha pro stále více občanů v totalitním státě. Přitom zde popisované samizdatové aktivity byly zcela dobrovolné. Většina aktivit měla altruistický charakter: autoři, překladatelé, editoři i výrobci velmi často pracovali bez nároku na honorář nebo za symbolické odměny; publikace a časopisy vytvářené v malých edicích byly zpravidla rozdávány nebo půjčovány. Samizdatové aktivity jsou výrazem přirozeného literárního a kulturního provozu. Opisování cizích textů však nemělo smysl jen jako multiplikační prostředek. Nezávislá ediční činnost anonymních editorů byla podle mne projevem existence určité vrstvy uvědomělé, sebevědomé a zodpovědné občanské společnosti se silným prosociálním a prokulturním cítěním a chováním. I v případech, kdy pro tzv. anonymní editory či překladatele byla prvotní motivací touha vlastnit těžko dostupný text, jeho rozepsáním a distribucí se rozšiřoval okruh informovaných čtenářů. Přes veškerou spontaneitu lze opisování a rozšiřování literárních a odborných textů vnímat jako výraz smyslu pro zachování kulturních hodnot. Stali jsme se zde svědky nebývalého a na dlouho zřejmě neopakovatelného společenského jevu.

Literatura

- Dayová, Barbara. Sametoví filozofové. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999. 288 s. ISBN 80-7239-045-7.
- Hanáková, Martina. Brněnské samizdatové edice a časopisy 1970–1989. [Diplomová práce.] Brno: MU, 1995.
- Macharáčková, Marcela (ed.). Brněnská osmdesátá. 1. vyd. Brno: Muzeum města Brna a TT klub, 2010. 200 s. ISBN 978-80-86549-10-1.
- Posset, Johanna. Česká samizdatová periodika 1968–1989. 1. vyd. Brno: Továrna na sitotisk, b. d. [1991]. 216 s. ISBN 80-01192-0-4.
- Soukupová, Jana. Nepoddajní aneb Nešlo to jinak. 1. vyd. Brno: Host, 2010. 268 s. ISBN 978-80-7294-378-4.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ANONYMEN SAMIZDAT-EDITIONEN IN 1980ER JAHREN IN BRNO

Der Autor beschreibt ausgewählte, bisher unbekannte Editionen anonymer Herausgeber in Brno, konsequent aus dem nicht-dissidentischen Milieu. In der Form der Schreibmaschinen-Bücher wurden meistens literarische oder wissenschaftliche Werke herausgegeben, die als gedruckte Texte damals in der Tschechoslowakei unzugänglich waren: vergriffene Bücher, Texte der verbotenen oder Exilautoren. Die Exemplare wurden im Freundekreis gratis verschenkt oder geliehen. So schätzen wir diese Aktivitäten junger Leute als Ausdruck der selbstbewussten, verantwortungsvollen Bürgergesellschaft mit starkem prosozialem und prokulturellem Verhalten ein.

